

MUHAFAZAKÂRLIK VE NEOLİBERALİZM EKSENİNDE AİLE, BEDEN VE EMEK POLİTİKALARI

Melda YAMAN*

Öz: AKP yirmi yılı aşan iktidarı boyunca başlıca politikalarını kadınların bedenini ve emeğini denetleyerek şekillendirdi. Bu politikalar, muhafazakârlık ile neoliberalizmin etkileşiminin bir ürünü olarak görülmeli. Bu makalede toplumsal yeniden üretim yaklaşımının izinden giderek, aile, beden ve kadın emeği politikalarının, sermaye birikimi, krizler ve makroekonomik politikalarla ilişkisi araştırılmıştır. Bu araştırma, kadın emeğinin ve kadın bedeninin neoliberal politikaların yol açtığı yıkıma karşı bir güvenlik ağı, demografik değişimin yol açtığı sürekli ve artan bakım ve yeniden üretim ihtiyaçları için bir bakım sağlayıcı ve ihracat sanayileri için genç, bol ve ucuz işgücü kaynağı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bütün bu politikalar, kadınların bedenleri ve emekleri üzerindeki çok katlı tahakküm, denetim ve baskı biçimleriyle birlikte yürümektedir.

Anahtar sözcükler: beden politikaları, kadın emeği, aile politikası, toplumsal yeniden üretim, evlenecek gençlerin desteklenmesi projesi

Family, Body and Labor Politics in the Axis of Conservatism and Neoliberalism

Abstract: Throughout its more than two decades in power, AKP has shaped its main policies by controlling women's bodies and labour. These policies should be seen as a product of the interaction between conservatism and neoliberalism. In this article, following the social reproduction approach, the relationship between family, body and women's labour policies and capital accumulation, crises and macroeconomic policies is investigated. This research reveals that women's labour and body are seen as a safety net against the destruction caused by neoliberal policies, as a care provider for the constant and increasing care and reproduction needs caused by demographic change, and as a source of young, abundant and cheap labour for export industries. All these policies go hand in hand with multiple forms of domination, control and oppression over women's bodies and labour.

Key words: body politics, women's labour, family politics, social reproduction, the project to support young people to get married

1. Aile, Beden ve Emek Politikaları: Neye Hizmet Ediyor?

Bu yıl başında AKP hükümeti "Evlenecek Gençlerin Desteklenmesi Projesi"ni hayata geçirdi. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) (2024a) projenin amacını şöyle açıklıyor: Evlenmeyi planlayan çiftlere ekonomik, psikolojik ve sosyal destekler sunarak evliliklerinin daha sağlam bir temele oturmasına yardımcı olmak. Proje kapsamında başvurusu onaylanan çiftlere, 48 ay vadeli, 2 yıl geri ödemesiz, 150.000 TL tutarında faizsiz kredi desteği sunulacak.

Bu projenin gerçek amacını görmek zor değil. AKP iktidara geldiği 2002 yılından bu yana ailenin toplumun temeli olduğunu defalarca tekrarladı. Bu bağlamda kadınlara biçtiği rol de sağlıklı nesilleri doğurup yetiştirmektir. Esasen AKP'nin yirmi yılı aşan iktidarı boyunca başlıca politikalarını kadınların bedenini ve emeğini denetleyerek şekillendirdiğini biliyoruz. Bir yandan bu politikalar aileyi merkeze alıp geleneksel hetero-ataerkil aile modelini

yaygınlaştırmayı hedefliyor; bu nedenle de kadınları evlenmeye, çok çocuk doğurmaya, çocuklara, yaşlılara ve hastalara bakmaya teşvik ediyor. Öbür yandan da kadınları "gerektiğinde" istih-dama çekiyecek ucuz ve hazır işgücü olarak görüyor. Hükümet temsilcilerinden esnek istihdam modelinin esas olarak kadınlar için kurgulandığını defalarca dinledik. En son 2024 Eylül'ünde yayımlanan Orta Vadeli Program'dan emek süreçlerinin daha da esnekleştirilmesinin amaçlandığını, kadınların da esnek işler için uygun emekçiler olarak görüldüğünü anlıyoruz.¹

Bu politikalar, hem erkeklerin hem de sermayenin kadınların emeği, bedeni, cinselliği ve doğurganlığı üzerindeki denetimini ve tahakkümünü şiddetlendirerek, ataerkil eşitsizlikleri derinleştiriyor. Bu politikalara yakından bakınca kadınların nasıl bir şiddet sarmalına gömülü olduğunu görüyoruz. Bu şiddetin boyutlarını tacizin, tecavüzün, kadın

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gel ve Ulus. İktisat Ana Bilim Dalı (ORCID No: 0000-0002-5757-2646)

Geliş Tarihi / Received : 17.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 14.11.2024

katliamlarının hız kesmeden sürdüğü gerçeğiyle birlikte düşündüğümüzde, neredeyse bir kadın kıyımını akla getirecek denli vahim bir tabloyla karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz. Eylül ayında 48 kadının yakını erkekler tarafından katledildiğini, 23 kadının ölümünün de şüpheli bulunduğu tasavvur edebiliyor musunuz **(Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2024)**? Şiddetin bunlarla sınırlı olmadığını da biliyoruz; kadın eylemlerinde, ekoloji mücadelesinde ve en son Polonez direnişinde tanık olduğumuz gibi işçi eylemlerinde kadınlara yapılan sert müdahaleler de devlet eliyle kadına yönelik şiddetin boyutlarını ortaya koyuyor. Erkeklerin ve devletin kadınların yanı sıra LGBTQ bireylere de yönelik şiddetinin katlanarak sürdüğünün altını çizmek gerek.

AKP'nin genç evlilikleri destekleme türünden politikalarının gelişiminde iki kritik demografik dönüşüme dikkat çekmek gerekiyor: Birincisi, onlarca yıldır genç nüfus ülkesi olarak görülen Türkiye'nin nüfusu artık yaşlanıyor; yaşlı (65+) nüfus bugün toplam nüfusun yüzde 10,2'sine ulaşmış durumda **(TÜİK, 2024a)**. Bu arada, doğurganlık oranı 2022'de 1,62 çocuğa düştü; bu da 2,10 olan nüfus yenileme düzeyinin hayli altında **(TÜİK, 2023a)**. İkinci, nüfus yaşlandıkça ve doğurganlık oranı düştükçe, hükümetin nezdinde bir yandan yaşlılara bakma yükü kritik bir sorun haline geliyor öbür yandan genç ve dinamik bir işgücü ihtiyacı büyüyor. İkincisi, son yıllarda yaşanan ekonomik durgunluklar, kırdan kente göç, geniş ailelerden çekirdek ailelere geçiş, arante boşanma oranları ve yükselen evlenme yaşı, ailenin bakımı ve yeniden üretimi karşılama işlevini epeyce zayıflatmış durumda **(Buğra ve Keyder 2006)**. TÜİK'e göre, geniş ailelerin payı 2014'te yüzde 16,7 iken, 2022'de yüzde 12,8'e düştü **(TÜİK, 2023b)**. Ayrıca, evlenme yaşı, 2001'de erkekler için 26, kadınlar için 22,7 iken, 2023'te erkekler ve kadınlar için sırasıyla 28,3'e ve 25,7'ye yükseldi **(TÜİK, 2024c)**. Bu koşullar, aile ve hane temelli bakım sağlanmasını sorunlu hale getiriyor. İşte hane halkının artan bakım ve yeniden üretim ihtiyaçlarının bizzat aileler tarafından karşılanmasını sağlamak için AKP'nin, nakit transferleri, bakım sübvansiyonları ve mali destekten oluşan "aileyi güçlendirme politikası"nı geliştirdiğini söyleyebiliriz.

Bu çerçevede genç evlilikleri teşvik "aileyi güçlendirme" politikasının önemli bir ayağını oluşturuyor. Dönemin (o zamanki adıyla) Aile ve Sosyal Politikalar (ASPB) Bakanı Fatma Şahin (2013) genç evliliklerin desteklenmesinin önemini şöyle dile getirmişti: Nüfus yaşlanıyor, işgücü daralıyor, genç sayısı gün geçtikçe azalıyor; ileri yaşlarda yapılan evlilikler çocuk sahibi olma olasılığını azaltıyor.

2024 Mayıs ayında açıklanan "Aileyi Güçlendirme Vizyon Belgesi ve Eylem Planı"nda da **(ASHB, 2004b: 11)** demografik yapıda görülen bu değişimlerin, "işgücü piyasaları, sosyal güvenlik sistemleri, kamu maliyesi, kamu hizmetleri, sosyal politikalar, sosyal hizmetler ve tüm bunların finansmanı üzerinde yük oluşturarak tezahür" ettiği ileri sürülmektedir. Vizyon belgesinde aileyi koruma ve güçlendirme vizyonu şöyle açıklanıyor **(ASHB, 2024b: 12)**: "Ailenin ve aile bireylerinin her türlü zararlı akıma karşı dayanıklı hale getirilmesi, nesiller arası temas ve dayanışmanın artması, aktif ve dinamik nüfus yapısının korunması, aile bireylerinin sorun çözme kapasitesinin artırılması ve sosyal kalkınmanın devamlılığını sağlamak üzere aile kurumunun güçlendirilmesi önem arz etmektedir". Bu sözler, genç evliliklerin hem yaşanan nüfus, hem (çocuk ve yaşlıların) bakım ihtiyacı hem de azalan işgücü için başlıca çare olarak görüldüğünü ortaya koyuyor. Dolayısıyla hükümet için genç evlilikleri finansal olarak desteklemek, daha doğru bir ifadeyle genç kadınları evliliğe teşvik etmek, hem geleceğin düşük ücretli işgücünü yaratmak hem de bugün ve gelecek için hane üyelerine ücretsiz bakım sağlamak adına "verimli" bir devlet yatırımı olarak görülüyor.

Bugün, bu politikaların Aile ve Gençlik Fonu'ndan evlilik kredisine, vajinal doğum propagandasından çok çocuk politikasına çeşitlenip genişlediğine tanıklık ediyoruz. Aslına bakarsanız bütün bu politikalar birbirini destekleyip, tamamlıyor. Bakım ve yeniden işinin kadınlara yükleyip cinsiyetçi işbölümün doğallaştıran, kadınların emeklerini ve bedenlerini sermayenin ve devletin çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmeyi hedefleyen bu bakış açısı, "güçlü aile" nosyonunda karşılık buluyor. "Güçlü aile" tasavvuru, "üç çocuk doğurun", "evliliği geciktirmeyin", "kürtaj cinayettir" gibi ataerkil ve geleneksel buyruklarda ifade buluyor **(Acar ve Altunok, 2013; Kurtuluş Korkman, 2015a; 2015b)**. Bu bakış açısı AKP siyasetindeki muhafazakâr unsurların bir ürünü **(Yılmaz, 2015)** olduğu gibi, birçok araştırmacının dikkat çektiği üzere AKP'nin hetero-ataerkil, muhafazakâr ve otoriter politikalarının bir parçası olarak görülmeli **(Kurtuluş Korkman, 2015a; 2015b; Akkan, 2018)**. Tabi bu politikaların Türkiye'deki hemen tüm siyasi eğilimlere nüfuz eden ataerkil yapıdan kaynaklandığının da altını çizmek gerekiyor **(Toksöz, 2016; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011)**.

Heteroseksüel ve ataerkil çekirdek aile vurgusunda temellenen bu söylem ve politikalar, AKP'nin muhafazakâr "güçlü ve kutsal aile" vizyonunun bir ürünü. Hükümetin tasavvurundaki aile, yalnız kadınları, yalnız anneleri ve LGBTQ bireyleri dışlayan heteroseksüel ve ataerkil çekirdek ailedir.

Akkan'ın sözleriyle (2018: 84), "anneliğe ve fedakâr bakıcılar olarak kadınlara dayanan kutsal bir birimdir". Bu politikalar aynı zamanda Andrea Smith'in dikkat çektiği gibi hetero-ataerkil yapının, ulus-devlet yönetim biçiminin yapı taşı (**Aktaran Baba, 2011: 57**) olduğunu ortaya koyuyor. Zira sermaye çağının yönetim biçimi olarak ulus devlet aile aracılığıyla kendini yeniden üretirken bu süreçte uygun heteronormatif düzeni de politik olarak inşa etmiş ve farklı cinsellikleri/ cinsiyetleri patolojikleştirerek kendi üretim aygıtını korumaya almayı amaçlamıştır (**Ak, 2019: 229**). Heteronormativite, kültürel ve tarihsel olarak belirli cinsellik biçimlerini doğallaştırır ve ebedileştirir, belirli hane halkı biçimlerini ve iş bölümlerini insan doğasının ürünleri ve zaman içinde sağlıklı bir toplum için gerekli temeller olarak çerçeveler (**Sears, 2017: 184**).

AKP'nin muhafazakâr ve geleneksel değerlerinden türeyen bu politikaların, bunun ötesine geçen çok daha geniş anlamı olduğunu da görüyoruz. Bu politikalar, Türkiye'nin 1980'lerden bu yana içinden geçmekte olduğu neoliberal dönüşümün de ürünü (**Yazıcı, 2012; Yılmaz, 2015; Öztan, 2014**). Ece Öztan'ın (2014) altını çizdiği gibi, cinsellik ve aile politikası, dini ahlâkın ve piyasa rasyonalitesinin nasıl yakından iç içe geçebileceğini ve neoliberal hegemonyanın bedenler, cinsellikler ve aileler dâhil olmak üzere toplumsal yaşamın her yönüne nasıl nüfuz edebileceğini analiz etmek için uygun bir örnek sunuyor; zira üreme, cinsellik ve beden, neoliberal hegemonyanın "birincil coğrafyasıdır" (**Öztan, 2014**). Bu bağlamda, cinsiyetlendirilmiş bedenleri ve cinsel ve üreme davranışlarını düzenleyerek nüfusun ve onun üretken kapasitesinin yönetilmesi politik ve ekonomik alanlarda merkezi bir öneme sahiptir (**Kurtuluş Korkman, 2015a**).

Dolayısıyla, bu süreçte kadın bedeni bir yandan muhafazakâr politikaların ve söylemlerin odağına yerleştirilirken, bir yandan da bir kez daha siyasallaştırılarak, İslamlaştırma ya da modernleşme için çatışan toplumsal ve siyasal güçlere açık bir arena olarak yeniden inşa edildi (**Yılmaz, 2015**). Öbür yandan, kadınların sağlığı, bedeni, cinselliği ve doğurganlığı giderek derinleşen ve ağırlaşan bir ölçekte meta ilişkilerine çekildiği gibi, sermayenin de değerlendirme alanı haline getirildi. Bu süreçte hükümet ve devlet üreme, cinsellik, hane ve aile ilişkileri ve sağlık ve hastalık gibi yaşamın hayati süreçlerine nüfuz etti (**Öztan, 2014**). Böylece, hükümet, ucuz emek tedarikini, hızlı ekonomik büyümeyi ve kârlılığı güvence altına almak için cinsellik ve yeniden üretim alanlarını neoliberalizm ve muhafazakârlığın

kesişen rasyonelleri doğrultusunda düzenlemeye girişti (**Kurtuluş Korkman, 2015a**).

Peki, bütün bu süreci, 2000'ler Türkiye'sinin sosyo-ekonomik ve politik bağlamında nasıl birlikte ele alabiliriz, nasıl bir teorik çerçeveye oturabiliriz?

2. Yöntemsel Bir Çerçeve: Toplumsal Yeniden Üretim Yaklaşımı

Bu politikaları, Türkiye'nin son yirmi yıllık iktisadi ve politik gelişme bağlamına yerleştirirken kritik yönetsel sorunlardan biri iktisadi krizler, sosyal politikalar ve siyasi gelişmeler gibi ekonomi ile politika alanına ait meseleleri kadın emeği, kadın bedeni ve aile ile birlikte nasıl ortak bir çerçevede ele alabileceğimiz sorusudur. Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı bize, bu güçlüğün üstesinden gelmede çok önemli bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, kamusal alan ile özel / ailevi alan, meta üretimi ile insanın üretimi/ yeniden üretimi arasındaki niteliksel ve ontolojik ayrımı kaldırarak, toplumsal birlik, bütünlük bir tarihsel/ toplumsal alan kurmayı önerir (**Ferguson, 2016; Bhattacharya, 2017a; Yaman, 2020; 2021**). Toplumsal yeniden üretim teorisyenleri, Meg Luxton'ın da (2006: 36) belirttiği gibi, "mal ve hizmet üretimi ile yaşam üretiminin tek bir bütünlük sürecin parçası olduğunu" gösterirler. Zira, toplumsal yeniden üretim, toplumsal üretimi sadece sermaye birikimi / meta üretimi ve sermayenin yeniden üretimi olarak görmek yerine, insanın üretimini ve yeniden üretimini de içerecek biçimde genişleten bir perspektiftir.

Feminist teorinin toplumsal yeniden üretim olarak adlandırdığı şeyin üç boyutu vardır: (a) türün biyolojik yeniden üretimi, (b) işgücünün yeniden üretimi ve (c) tedarik ve bakım ihtiyacının yeniden üretimi (**Gill ve Bakker, 2006: 41**). Bu işlerden kadınlar sorumlu tutulur; bu işlerin düzenlenmesi toplumsal cinsiyet rollerine bağlıdır ve kadınlar üzerindeki baskıyı pekiştirir (**Arruzza ve ark., 2019**). Bununla birlikte araştırmacılar analizi, emek gücünün ve yaşamın toplumsal olarak yeniden üretimine katkıda bulunan diğer toplumsal ilişkilere, kurumlara ve koşullara genişletmişlerdir: bakım kurumları, eğitim ve sağlık sistemi, beden politikaları, emeklilik sistemi, göçmen politikaları gibi (**Gill ve Bakker, 2006; Bhattacharya, 2017a; Ferguson, 2016**). Böylece ev içi emek, ücretli/ücretsiz bakım emeği, göçmen emeği, sosyal politikalar toplumsal yeniden üretim yaklaşımının temel konuları halini almış; ev içi emek

tartışması sınıf ilişkileri eksenine taşındığı gibi, etnik kökene dayalı eşitsizliklerle de ilişkilendirilmiştir.

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı emeğin içeriğini yalnızca ekonomik değer yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda toplumun ve yaşamın üreticisi olarak da genişletir (Ferguson, 2016). Bu emek, günlük olarak ve nesiller boyunca yaşamı sürdürmede doğrudan yer alan faaliyetleri ve tutumları, davranışları ve duyguları, sorumlulukları ve ilişkileri içerir (Laslett ve Brenner, 1989: 400). Böylece, kadınların hane içindeki çocuk bakım yükünden ev temizliğine, gebelikten seks işçiliğine, hane içindeki yaşlılarla bakım vermekten hastanede hastalara refakate uzanan emek etkinliği ile iktisadi ve politik analizlerin kendini sınırladığı “ücretli emek” etkinliklerini birlikte değerlendirmenin yolu açılmış olur. Diğer bir deyişle, toplumsal yeniden üretim, çocukların bakımı ve sosyalleştirilmesi, yaşlıların, hastaların ve engellilerin bakımı, emek gücünün yeniden üretimi ve cinselliğin toplumsal örgütlenmesini kapsar (Laslett ve Brenner, 1989).

Toplumsal yeniden üretim faaliyetleri, insanın, toplumun ve yaşamın yeniden üretimi ile ilgili tüm emek etkinliklerini kuşatarak, insan neslinin ve toplumun sürekliliğinin yeniden üretim koşullarını sağlar. Bunun yanı sıra, kapitalist sistemin yeniden üretimin de başlıca koşuludur. Çünkü, emek gücü sermayenin yegane değer kaynağıdır; sermayenin sürekliliği emek gücünün üretimini, yeniden üretimini ve sürekliliğini gerektirdiğinden, toplumsal yeniden üretim kapitalist üretimin maddi temelidir. Bu nedenle, sermaye birikiminin üretken potansiyelini –işgücünü– sağlar (Gill ve Bakker, 2006: 37). Buna karşılık, toplumsal yeniden üretim süreçleri de kapitalist birikim sürecinin ihtiyaçları ve eğilimleri tarafından belirlenir. Bugünkü gibi ekonomik durgunluklar ve finansal krizler, toplumsal yeniden üretim hizmetlerinin sağlanmasına kritik etkilerde bulunur. Krizler, toplumsal yeniden üretimi yeniden yapılandırmak için yeni mekanizmalar yaratır ve özellikle bakım ve tedarik faaliyetlerinde milyonlarca insanın can güvenliğini baltalayan olumsuzluklara yol açar (Young, 2003: 104).

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımında toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik gibi baskı biçimleri ekonomik sürecin eklentileri olarak değil, yapısal olarak kapitalist üretimle ilişkili ve dolayısıyla onun tarafından şekillendirilmiş olarak teorize edilir (Bhattacharya, 2017a: 3). Buna göre, sermaye birikim süreci ırk, cinsellik ya da toplumsal cinsiyet gibi toplumsal

kategorilere kayıtsız değildir; bu kategorileri düzenleyip şekillendirmeye ve artı-değer yaratımında kullanmaya çalışır (Bhattacharya, 2017b: 89).

Bu bütün, aynı zamanda çelişkili bir yapı da arz eder. Sermayenin yoğunlaşmış gücü ve birikim için kâr elde etme çabası ile gerek bedenlerin sağlık ve beslenme gibi ihtiyaçları gerekse de biyosfer de dahil olmak üzere yaşamı sürdüren süreçler arasında giderek artan bir çelişki bulunmaktadır (Bakker ve Gill, 2003: 18). Diğer bir deyişle, değer ve artı-değer yaratımına dayanan sermaye birikiminin, insanın üretim ve yeniden üretim süreçlerini, yani insanın yaşamını kuşatan toplumsal yeniden üretim koşulları ile ilişkisi, derin çelişkiler barındırır. Bu çelişki, özel hastanelerin, özel eğitim kurumlarının, özel bakım hizmetlerinin çığ gibi büyüdüğü günümüz neoliberal dünyasında özellikle görünür hale gelmiştir. Bu özel kurumlarda temel hizmet almayı bekleyen insanlar para karşılığında belirli bir hizmeti (metayı) satın alacak *müşteriler* olarak görülür. Bu hizmetlerin “satıcısı” için tek bir motivasyon vardır; daha fazla kâr. Bu ilişki, bu temel mal ve hizmetler söz konusu olduğunda yaşamın, insan ihtiyaçlarının, insani ve toplumsal değerlerin yahut dayanışma, özveri, diğerkâmlık gibi güzel hasletlerin değil, daha fazla kârın temel olduğunu anlatır. Bu nedenle, toplumsal yeniden üretimi sağlamak ve sürdürmek için kamusal kurumsal ve yasal düzenlemeler, insanın ve emek gücünün yeniden üretimi için olmazsa olmazdır. Bu düzenlemeler, kadınların bakım ve yeniden üretim yükünden kurtulmaları için de önemlidir. Ancak neoliberal çağda, sağlık ve bakıma yönelik kamu yatırımları azaltılmış ve temel sağlık ve bakım hizmetleri önemli ölçüde meta ilişkilerine çekilmiştir (Gill ve Bakker 2006; Elson 2012; Palriwala ve Neetha 2012). Bu süreçte hem toplumsal cinsiyete farklılıklarının şiddetlendiğini hem de toplumsal cinsiyete dayalı kazanımların aşındığını; toplumsal cinsiyetin neoliberal dönüşümlerin merkezinde olduğunu belirtmek gerekir (Bakker, 2003: 81).

Çünkü, kadın bedeni bu süreçler için hayli kritik bir önem taşıyor; bir yandan kadınlar (ücretli ve ücretsiz) bakım ve sağlık emekçisidir, öbür yandan kadınların bedeni de hem meta hem de sermayenin değerlendirme alanıdır. İlk sağlık, eğitim ve bakım hizmetlerinde emekçilerin çoğu kadındır. Ayrıca, kadın bedeni gebelikten doğuma, kozmetikten estetik cerrahiye, eğlence sektöründen seks işçiliğine sermaye için kârlı birer yatırım alanıdır.

Her şeyin alınır satılır olduğu dünyada, kadınların bedeni, gebeliği, doğumu, hatta yumurtası da meta mübadelesinin konusu haline gelmiştir.

Aileyi merkeze alan, kadınların bedenleri ve emekleri üzerinde çeşitli biçimlerde denetim kuran politikaların toplumsal yeniden üretim perspektifinden değerlendirilmesi verimli iç görüler sağlayabilir, birçok bakımdan ufuk açıcı ve yol gösterici olabilir: İlk olarak, bu bakış açısı, aile, beden ve emek politikalarını bir bütün olarak incelememize olanak tanır. İkinci olarak, cinsiyet ilişkileri ve toplumsal yeniden üretimin örgütlenmesi politik ve ekonomik kurumları şekillendirdiği ve onlar tarafından şekillendirildiği için, aile ve beden politikalarını iktisadi politikalar veya istihdam politikaları gibi diğer politikalar arasındaki bağlantıları ve çelişkileri belirlemede bir rehber olabilir (**Laslett ve Brenner 1989: 400**). Bu nedenle, örneğin hükümet politikalarında sürekli vurgulanan “güçlü aile” nosyonunun ardındaki gerçek hedefleri anlamamıza yardımcı olabilir. Üçüncüsü, toplumsal yeniden üretim teorisyenleri karşılıksız ev içi emeğe odaklanarak, kadınların toplumsal yeniden üretimdeki kritik rolünü gösterdiğinden, bütün bu politikaların kadın emeğiyle ve bedeniyle ilişkisini netleştirmemizi sağlar. Ayrıca, toplumsal yeniden üretim bakış açısı, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve ataerkil ilişkilerin devindirici dinamiklerini, gizlendikleri ve yeniden üretildikleri toplumsal biçimleri ve ilişkileri ortaya çıkarabilir. Bu sömürü/baskı sistemlerine karşı mücadelenin örgütleneceği yeni olanakları açabilir (**Yaman, 2020**).

Son olarak, toplumsal yeniden üretim bakış açısı sadece “operasyonel” bir araç olarak görülmemelidir; zira toplumsal yeniden üretim çerçevesi, materyalist bir yaşam teorisi çerçevesidir. Materyalist anlayış, genel olarak toplumsal, politik ve entelektüel süreçleri koşullandıran gerçek, maddi bir dünyanın varlığını öne sürer (**Armstrong ve Armstrong, 1983: 9**). Bu anlayış, Marx ile Engels’in bugün *Alman İdeolojisi* olarak bildiğimiz erken dönem (1844/45) yapıtlarında ortaya koydukları materyalist tarih anlayışına dayalı bir çerçeve kurar. Hatırlayalım, *Alman İdeolojisi*’nde **Marx ile Engels (2013)**, çağdaş Alman filozoflarını gerçek insanlardan yola çıkmadıkları, fikirler dünyasında kaldıkları için eleştirmişti. Buna karşın, tarihsel gelişme sürecini anlamının anahtarının, insanların fiziksel üretken etkinliklerinde yattığını söylemişlerdi. Buna göre materyalist tarih kavrayışı şu diyalektik üzerinde yükselir: Bir yandan insanlar pratik faaliyetleri yoluyla yaşamlarını

üretip, dünyayı dönüştürürler; öte yandan, kendileri de bizzat bu emeğin ürünüdürler. Diğer bir deyişle, Marx ile Engels insanı, tarihin ve tarihi yapan insan emeğinin ürünü olarak vazediler. Buna göre maddi yaşamı üreten, emek araçlarını ve yeni ihtiyaçları üreten, yani kendi yaşamlarını her gün yeniden üreten insanlar, aynı zamanda yeni insanlar üretirler: “Bu, kadın ile erkek ve ana-baba ile çocuklar arasındaki ilişki, yani ailedir”. Bu Marx ile Engels’e göre, “en başından beri tarihsel gelişmeye dâhil olan üçüncü ilişki”, tarihsel hareketin üçüncü **momentidir (Marx ve Engels, 2013: 36-7) [1844/45]**. Engels benzer biçimde 1884 yılında yayımlanan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* başlıklı yapıtında şöyle yazar: “Materyalist anlayışa göre, tarihte, son çözümlemede belirleyici olan etken, dolaysız yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu da iki ayrı yolla gerçekleşir: Bir yandan, geçim araçlarının, yani gıdaların, giyeceklerin, konutların ve bunları elde etmek için gerekli olan aletlerin üretimi; diğer yandan, insanların kendilerinin üretimi, yani türün çoğalması (**Engels, 2019: 11-12**).

Marx ile Engels’in genel hatlarını çizdikleri bu yaklaşımdan hareket eden sosyalist ve Marksist feministler, materyalist bir yaklaşım olarak toplumsal yeniden üretim yaklaşımını geliştirmişlerdir. **Susan Ferguson ile David McNally (2013: xxxvii)**, bu perspektifin, toplumsal iktidar ilişkilerinin, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve sınıfın birlikte yeniden üretildiği, dönüştürüldüğü ve potansiyel olarak devrimcileştirildiği koşulları tanımlayan daha gerçek bir tarihsel materyalist okumasının önünü açtığını belirtmişlerdir. Zira, **Meg Luxton’un (2006: 40)** altını çizdiği gibi, toplumsal yeniden üretimi, emekçi nüfusun günlük ve kuşaklar bazında üretilme, sürdürülme ve yeniden üretilme biçimlerinin analizi için seferber etmek, toplumu, kadınları, toplumsal cinsiyeti, ırkı ve sınıfı analizinin merkezine koyan materyalist bir perspektiften anlamının bir yolunu sunar.

Sözün özü, aile, kökleri Marx’la Engels’in yapıtlarına uzanan, çok sonraları Marksizmden beslenen feminist araştırmacılar tarafından geliştirilen toplumsal yeniden üretim yaklaşımının önerdiği türden bir ontolojiden hareketle beden ve emek politikalarına bakmak, kadınların bedenleri ve emekleri üzerindeki çok katlı tahakküm, denetim ve baskı biçimlerinin işleyişinin anlaşılmasında ve maddi kaynaklarının ortaya konulmasında yol göstericidir. Bu maddeci yöntemden hareket etmek, 2000’ler

Türkiye'sinin politik ekonomisinin yeni bir ontolojisini inşa etmeyi de beraberinde getirir. Tabii ki bu çaba, Türkiye'nin neoliberal dünya düzenine eklemelenme biçimine de değinmeyi gerektirir. Çünkü kapitalist dünyayla kurulan yeni ilişki, üretim ve toplumsal yeniden üretim bağlamında yeni koşullar, yeni "ihtiyaçlar" yaratmıştır. Bütün bu süreç, emekçi sınıflar, haneler ve kadınlar için yeni ve hayli olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu analizde, bütün bunları bir arada düşündüğümüzde, kapitalist üretim tarzına özgü sınıf ilişkileri ile bu ilişkilerin kristalleştiği bir alan olarak devlete bakmak; bunların yanı sıra, kadınlarla erkekler arasındaki eşitsiz ilişkiler sistemi, erkek egemenliği sistemi olarak ataerkillik sistemi de göz önünde bulundurmak gereklidir.

3. Neoliberal Dönüşüm Sürecinden Günümüz Krizine: Emek ve Beden Politikaları

Kadınların neoliberal politikalarının merkezinde olduğunu söylemiştik. Özellikle kriz dönemlerinde kadın emeği ve kadın bedeni hükümet politikalarının ve sermayenin odağında oluyor. Bugün olduğu gibi, yüksek enflasyon ve iktisadi durgunluk dönemlerinde hanenin bakım ve yeniden üretim ihtiyaçları daha fazla kadınlara yükleniyor; kimi zaman kadın emeği ihracat sanayileri için ucuz bir emek havuzu olarak görülüyor, kimi zaman esnek işler için en uygun emek kitlesi kadınlardır deniyor, kimi zaman da kadınlar ilk önce işlerine son verilen emekçiler oluyor. Tabii bugün içinden geçtiğimiz kriz, feminist araştırmacıların altını çizdiği üzere, sadece iktisadi kriz terimleriyle açıklanabilecek bir kriz değil, politik, toplumsal, ekolojik, ideolojik bir kriz (Stevano ve ark., 2024); toplumun bir bütün olarak yeniden üretiminin krizi. *Yüzde 99 için Feminizm* manifestosunda Arruzza, Bhattacharya ve Fraser (2019), toplumu bir bütün olarak etkileyen bir kriz yaşadığımızı savunuyorlar.

Toplumsal yeniden üretim teorisyenleri, neoliberal yıkımın ve ekonomik krizlerin haneler üzerindeki etkisine ve kadınların hane içinde artan yüküne de pek çok çalışmada dikkat çekiyorlar. Kamu sektörünün rolünü ve refahı azaltan bir politik ekonomi teorisine dayanan neoliberalizmin aynı zamanda bir "toplumsal proje" olduğunu akılda tutmak önemli (Stenning ve ark., 2010). Zira neoliberalizm her şeyden önce emek üzerine yeni baskı, kontrol ve tahakküm biçimleri doğurmuş, emekçi sınıflarda çeşitli hak kayıpları yaratmıştır. Neoliberal dönüşümün, sosyal politikalar, bakım kurumları ve toplumsal yeniden üretim üzerinde de muazzam bir etkisi

olmuştur (Gill ve Bakker, 2006). Dolayısıyla neoliberalizmin derinliği ve karmaşık boyutları, ekonomik etkilerini toplumsal boyutundan soyutlayarak incelemenin ötesine geçen yaklaşımlar gerektirmektedir (Stevano ve ark., 2024). Özellikle altını çizmemiz gereken, neoliberal çağda, devletler bakım sağlamayla ilişkili birçok maliyeti geri çektikçe, hanenin toplumsal yeniden üretiminin kadınların ücretsiz emeğine bırakılmış olmasıdır (Stenning ve ark., 2010; Stevano ve ark., 2024). Ayrıca neoliberal politikalar bir yandan ücretleri düşürerek, bir yandan işçi haklarını aşındırarak, bir yandan da ekolojiye zarar verip, aileleri ve toplulukları desteklemek için gereken kaynakları kurutarak kapitalizmin krizini daha da kötüleştiriyor (Arruzza ve ark., 2019: 16-17).

Kadınların emekleri ve bedenlerine yönelik günümüz politikalarının bir ucu Türkiye'de ve dünyada 1980'lerde başlayan neoliberal dönüşüme uzanıyor. Türkiye ekonomisi, benzer geç gelişmiş ülkeler gibi, 1980'den itibaren hayata geçirilen neoliberal ekonomik politikalarla tekstil ve giyim gibi emek yoğun mamul malların ihracatı yoluyla küresel kapitalizme entegre edildi.² Bu yeni strateji, ülkede o zamana kadar var olan tüm toplumsal ilişkilerin dönüşümüne yol açtı (Ercan, 2002). İhracat sektörlerinin uluslararası rekabet gücünü artırmayı amaçlayan politikalar, emek üzerinde yeni kontrol mekanizmaları getirdi (Ercan ve Oğuz, 2015). İlk on yılın en önemli ekonomik politika özelliği ücretlerin bastırılmasıdır (Boratav ve ark., 2001). 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından sendikal faaliyetlerin bastırılması, reel ücret oranlarını düşürerek, ihracat endüstrileri için ucuz işgücü sağlamıştı (Şenses, 1996). Bu sürecin en yıkıcı sonuçları, kayıt dışı çalışmanın büyümesi, işsizliğin artması ve yoksulluğun derinleşmesi oldu. (Boratav ve ark., 2001). 1980'den bu yana neoliberal politikalar ve reformlar yoluyla, ekonomi önemli ölçüde dönüştürüldü ve tekstil ve giyim gibi emek-yoğun ürünlerin ihracatı yoluyla küresel kapitalizmle çok daha fazla bütünleşti. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinin uluslararası kapitalizmdeki konumu muhafaza etmesi, esas olarak ucuz emek rezervlerine bağlıdır diyebiliriz.²

Özetle, bu dönüşüm sürecinde bir yandan meta-laşma derinleşip yayıldı, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetler de meta ilişkilerinin ve sermayenin değerlenmesinin konusu haline geldi (Hamzaoğlu, 2013; Zencir, 2021); bir yandan özelleştirmeler hız kazandı (Yeldan, 2005; Öniş, 2011), Türkiye'nin Tekel, Türk-Telekom gibi çok büyük ve kritik önemi haiz kamu kurumları özelleştirildi; bir yandan da

uluslararası sermaye ile daha yoğun ve güçlü bir entegrasyon sürecine girildi. Bu dönüşüm emek biçimlerini değiştirdi, güvencesiz ve kayıt dışı çalışmayı yaygınlaştırdı, çalışanlarda hak kayıplarına sebep oldu, bireyciliğe ve kendi çıkarının peşinden koşmaya dayalı liberal ideolojiyi yaygınlaştırdı. Bu sürecin en can yakıcı etkisi derinleşen yoksulluk idi. Bu sürece 2003 yılında yürürlüğe konan, esnek çalışmayı düzenleyen Yeni İş Kanunu ile sağlık hizmetini sermayeye ve meta ilişkilerine açan Sağlıkta Dönüşüm Programı eşlik etti. Bu dönüşüm süreci kadınların sağlık sistemine erişimini kısıtladığı gibi, üreme haklarına bir saldırıyı da beraberinde getirdi (**Özvarış, 2023: 148**). Üstelik sağlık sisteminde dönüşümle birlikte, hastanelerde kalış süresi azaldığından, bakım işinin daha fazla kadınlara yüklenmesine sebep oldu. Tekel gibi kamu kurumlarının özelleştirilmesi ise pek çok kadını güvenceli istihdamın dışına itti.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, neoliberal dönüşümün yarattığı yıkım karşısında aile genellikle şokların emicisi, son çare güvenlik ağı olarak görülmektedir (**Elson, 2012**). Refah devletinin geri çekilmesi bakım yükünü devletten ailelere kaydırmış, pandemi döneminin gösterdiği gibi, krizler hane halkının kapitalizm ve yaşam için merkezi bir önemde olduğu gerçeğini daha da derinleştirmiştir (**Stevano, 2024**). Neoliberal politikalar, ailenin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, kadınların karşılıksız emek süreçlerini belirleyerek ve bu emeği sürekli kılarak, aile üyelerinin refahını en iyi şekilde sağlayabileceğini varsayar (**Palriwala ve Neetha 2012,185**). Diğer bir deyişle, sert neoliberal politikalar karşısında kadınların hane içindeki karşılıksız toplumsal yeniden üretim emeği hanenin ayakta kalma stratejisi olarak işlev görmüş; ataerkil eşitsiz ilişkilerin hane içinde kadınlara yüklediği bakım ve yeniden üretim işleri, neoliberal dönemde katlanarak artmış; hane üyeleri için bir sığınak ve dayanak haline gelmiştir.

Türkiye'nin 1980'lerden sonra küresel kapitalizme entegrasyonuna eşlik eden neoliberal politikaların yarattığı bu zor koşullar altında AKP, toplumsal ve ekonomik kriz zamanlarında toplumsal yeniden üretimin devletin üzerinde oluşturduğu "yükü" azaltmanın en iyi aracı olarak görülen aileye yöneldi (**Yılmaz 2015; Yazıcı 2012; Acar ve Altunok 2013**).

AKP'nin aile politikası bir yandan bu koşullarda özellikle işçi sınıfı haneleri için bir hayatta kalma stratejisi olarak tasarlanmıştır. Öte yandan, aile kamu bakım kurumlarının zayıflatılması, sağlık, eğitim ve bakım hizmetlerinin metalaştırılması ve bu alanların sermaye için değerlendirilme alanlarına dönüştürülmesi yoluyla neoliberal dönüşümün de temel bir unsuru olmuştur. Dolayısıyla liberal ekono-

mik reformların sadece açık bir sınıfsal etkisi yoktur, aynı zamanda etkileri cinsiyetlidir ve en çok kadınları etkileme eğilimindedir (**Gill ve Bakker, 2006**). Bu nedenle, ekonomik ve sosyal politikalar birlikte gelir ve servet dağılımının ve cinsiyet ilişkilerinin kapsamını ve mekanizmalarını şekillendirirken aile ve beden politikaları neoliberal politikaların bir ürünüdür ve AKP'nin muhafazakar, otoriter ve hetero-ataerkil aile ideolojisine, biyolojik determinizme ve cinselliğin disiplini edilmesine dayanmaktadır (**Özcan, 2015**).

AKP'nin emek, beden ve aile politikalarının bir diğer tetikleyicisi, işgücünün günlük ve kuşaklar arası üretimini garanti altına almak ve özellikle ihracat endüstrileri için ucuz işgücü havuzunu genişletmektir (**Kurtuluş Korkman, 2015b**).

Bu politikalar arasında, genç evlilikleri desteklemek, kürtajı kısıtlayıp doğurmayı özendirerek çok çocuk yapmayı teşvik etmek ve geniş aile yapısını yeniden inşa etmek gibi politikaları sayabiliriz. Aile temelli bu politikaların hedefi, tüm toplumun toplumsal yeniden üretim ihtiyacının önemli bir kısmını kadınlara yüklemektir. Bir yandan, kadınların genç yaşta evlenmeleri, çok sayıda çocuk doğurmaları ve büyütmeleri ve kendi ebeveynlerine ve kocalarının ebeveynlerine bakmaları, yani hanenin toplumsal yeniden üretim yükünü üstlenmeleri beklenir. Öte yandan, bu politikalar, doğum ve doğurganlığın düzenlenmesiyle birlikte, kadınların emeği, bedenleri, cinselliği ve doğurganlığı üzerinde doğrudan veya dolaylı denetim ve egemenlik kurulmasına sebep olur.

Özetle, genç yaşta evlilikleri desteklemek veya çok çocuk doğurmayı teşvik etmek türünden politikaların temel hedefleri çok sayıda doğumla yaşlanan nüfusu gençleştirmek, gelecek için genç, dinamik, ucuz ve büyük bir endüstriyel yedek ordu oluşturmak, yaşlılara ve diğer hane üyelerine bakım vermek ve geleceğin yaşlılarının bakıcıları olacak genç nesiller yaratmaktır. **Laslett ile Brenner'in (1989: 400)** ifade ettiği gibi, toplumsal yeniden üretimin örgütlenmesi siyasi ve ekonomik kurumları hem şekillendirdiği hem de onlar tarafından şekillendirildiği için, çok çocuk vurgusu iktisadi büyümeden ihracata pek çok alanla ilişkilidir. Korkut ile Eslen-Ziya (2016) genç ve sağlıklı bir nüfusun Türkiye ekonomisi için rolünü sorguladıkları araştırmada, nüfus artışının ve nüfusun gençleşmesinin sadece ekonomik büyümenin garantisi olarak değil, aynı zamanda büyümenin hızlandırıcısı olarak da görüldüğünü savunmaktadır.

AKP hükümeti, aileleri çok sayıda çocuk sahibi olmaya teşvik etmek için iki temel politika grubu geliştirmiştir: Birincisi doğurganlık ve doğum düzenlemeleri, ikincisi ise çocuk bakımı stratejileri

ve politikalarıdır. İkincisi çocuk yardımları, doğum teşvikleri biçiminde yürürken, ilki bağlamında kadınların bedenleri, cinselliği ve doğurganlığı üzerinde doğrudan veya dolaylı denetim ve egemenlik kuran doğumu ve doğurganlığı düzenlemeye yönelik politikalar söz konusudur. Kuşkusuz doğum kontrolüne ve tıbbi olarak güvenli kürtaja erişim eksikliği, birçok ülkede kadınlar için ciddi bir sağlık riski oluşturmaktadır. Gerçi Türkiye’de kürtaj yasal, ancak neoliberal çağda, yasal kürtaj, ne bunu ödeyecek imkânı ne de bunu sağlayan kliniklere erişimi olan birçok yoksul ve işçi sınıfı kadın için yeterli değildir (**Arruza ve ark., 2019:14**). Dahası, AKP hükümeti doğum kontrolüne yönelik devlet desteğini gevşetmiş ve kürtajı daha zor hale getirmiştir. Önceki hükümetler aile planlamasını bir öncelik haline getirmiş, doğum kontrol yöntemlerini teşvik etmişti. Ancak, 2000’li yıllarda sağlık kurumları aracılığıyla doğum kontrolüne erişim giderek zorlaştı. Bu arada, AKP çevrelerinde, ortalama doğum sayısının düştüğü, nüfusun yaşlandığı bahanesiyle *doğum kontrolü* ifadesinin yerine üreme sağlığı kullanılması gerektiği belirtilmeye başlandı (**Özvarış, 2023:149**). Üreme sağlığı hizmetlerinde önemli sorumlulukları bulunan Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü 2009 yılında kapatıldı. Doğum kontrol hizmetlerinin sunulmasında önemli rol oynayan sağlık ocakları 2010 yılında aile sağlığı merkezlerine dönüştürüldü. Bu durum, özellikle yoksul mahallelerde kadınların doğum kontrolüne erişimini giderek zorlaştırdı (**Kılıçtepe ve ark., 2022**). Ayrıca, 2012 yılında AKP hükümeti, Türkiye’de 1980’lerden beri yasal olan kürtajı yasaklamayı önerdi. Teklif, feministlerin ve kadın hareketinin güçlü muhalefeti sonrasında geri çekildi. Ayrıca, hükümetin sezaryen karşıtı açıklamalarının ardından, devlet kurumları ve özel hastanelerde “normal doğum” söylemi ve uygulaması arttı ve vajinal doğumun teşvik edilmesinde yeni bir aşama başladı (**Kılıçtepe ve ark., 2022: 46**). Eylül ayında Sağlık Bakanlığı tarafından servis edilen “normal doğum” konulu kamu spotu da bu anlayışın bir ürünü.³ Tüm bu politikalarla hamile kadınların ihtiyaçlarından ziyade, hükümetlerin beden, aile ve nüfus üzerindeki politikaları nedeniyle çocuk doğurmanın denetlendiği ve kısıtlandığı söylenebilir (**Kılıçtepe ve ark., 2022**). Bu, toplumsal yeniden üretimin bakım ve yeniden üretim işlerinin yanı sıra cinselliğin toplumsal örgütlenmesini (**Laslett ve Brenner, 1989**) de içerdiğini gösterir. Oysa bugün kadınların yaklaşık üçte biri gebelik istememektedir (**Özvarış, 2023: 150**). Üstelik, Anne-bebek ölümleri açısından çok önemli olan riskli gebeliklerin hala çok yüksek ve yaygın olduğu görülmektedir (**Özvarış, 2023: 150**).

Devletin kadınların bedenleri, cinsellikleri ve doğurganlıkları üzerinde kurmaya çalıştığı denetim, 2015 yılında başlatılan Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı ile doruk noktasına ulaşmıştır. Program, “Türkiye’nin ekonomik ve sosyal gelişmesini desteklemek”, “gelecekte aktif olmayan nüfusun payının artması” riskini zayıflatmak ve bunun için “doğurganlık hızının yenilenme oranının üzerine çıkarılması” için dinamik nüfus yapısını korumayı ve aileyi güçlendirmeyi hedeflemektedir (**Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018**).⁴ Görüldüğü üzere Program, Türkiye’nin kalkınma hedeflerini doğrudan doğurganlık hızının artırılmasına bağlayarak, beden politikalarının arkasında yatan, kadınların bedenleri üzerindeki tahakkümü ve sömürüyü gizleyen, sermayenin ve devletin “ince” hesaplarını ortaya koymaktadır.

4. Son Söz: Kutsal Olan Ne Varsa Buharlaşıyor

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, aile, beden ve kadın emeği politikalarını, sermaye birikimi, krizler ve makroekonomik politikalar ile birlikte incelemek açısından hayli öğretici olmuştur. Bu kısa incelemenin de gösterdiği gibi, bu çerçevede kadın emeği ve bedeni neoliberal politikaların yol açtığı yıkıma karşı bir güvenlik ağı, demografik değişimin yol açtığı sürekli ve artan bakım ve yeniden üretim ihtiyaçları için bir bakım merkezi ve ihracat sanayileri için genç ve bol işgücü kaynağı olarak tasarlanmıştır.

Türkiye’de son yirmi yılını kuşatan kadınların emeklerini ve bedenlerini merkeze alan bu politikalar, aynı zamanda AKP’nin muhafazakâr “güçlü ve kutsal aile” vizyonunun ürünüdür. AKP iktidarında “kutsal aile”, muhafazakâr ve neoliberal politikalarla mükemmel bir uyum içinde bir devlet ideolojisi haline gelmiştir. “Kutsal” aileler, kadınların çok çocuk doğurduğu, çok çocuk büyüttüğü; yaşlılara, engellilere ve hastalara baktığı; yaşlanan nüfus karşısında “canlandırıcı”, neoliberal politikalar karşısında sığınak; sanayi ve ihracat sanayileri için ucuz emek tedarikçisi, gerektiğinde bizzat ucuz esnek emek olarak işlev gördüğü hücreler olarak kurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, bu kurguda kadınlar ailelerin toplumsal yeniden üretim yükünü üstlenecek “doğum yapan ve bakım veren otomatlar” olarak yer bulmaktadır. Bu tasavvur, kürtaj kısıtlarından doğum teşviklerine, erken evliliklerin desteklenmesinden esnek çalışma modellerine çok yönlü politikalarla desteklenmektedir.

Lâkin, bu tasavvurda, kadınların bedenleri ve emekleri temel alınsa da, görünmezdir. İki bakımdan görünmezdir; ilkin hane içindeki bakım ve yeniden üretim işleri değer görmediği, işten bile sayılmadığı için görünmezdir; ayrıca, “kutsal aile / kutsal annelik” örtüsünün altına gizlenmiş ve çeşitli dini ve geleneksel söylemlerle güzellenmiştir.

Gelgelelim, bu örtüyü hafifçe kaldırdığınızda kutsal olan ne varsa buharlaşıyor; kutsiyetin, sermayeye, devlete, erkeklere hizmet olduğu anlaşılıyor. Daha önce başka bir yerde söylediğim gibi (Yaman, 2024); “yüceltilen, kutsallaştırılan, karşılığında ‘cennet’ vaat edilen ne varsa her biri usul usul cehenneme giden taşları” döşüyor; kutsal denilen o ailelerde kız çocukları, gencecik kadınlar, o “kutsal anneler”, babaları, kocaları, erkek sevgilileri, ağabeyleri yahut oğulları tarafından katlediliyor.

Bütün bu politikalara, saldırılara, katliamlara karşı kadın hareketi/feminist hareket mücadeleden hiç geri durmadı. Kadınlar sokaklarda, eylemlerde, grevlerde, direnişlerde taleplerini sürekli yineledi. Kadınlar erişilebilir, yaygın, kamusal bakım kurumları açılmalı; çocuklara, yaşlılara, engellilere ve hastalara erkekler de baksın; insana yaraşır istihdam olanakları artırılmalı; “emeğimiz ve bedenimiz bizim, doğurmaya da doğurmamaya da biz karar verelim” diye haykırıyorlar.

Dipnot

1. Program’da şöyle deniyor: “Bu dönemde, aktif işgücü politikaları daha esnek istihdam modelleri ile desteklenerek kısa vadede ekonominin ihtiyaçlarına yönelik insan sermayesinin temini sağlanacaktır (s.27). “Uzak-tan, kısmi ve geçici süreli çalışma ile platform çalışması gibi yeni nesil çalışma modelleri doğrultusunda, işgücü piyasasının ihtiyaçları, kadın erkek fırsat eşitliği ve iş özel yaşam dengesini gözetilen düzenlemeler yapılacaktır” (s.38).

2. Bugün, emek yoğun endüstriler hala Türkiye’nin önde gelen ihracatları arasında yer alıyor ve Türkiye uluslararası iş bölümündeki konumunu korumak ve özellikle tekstil ve hazır giyim üretimi olmak üzere ihracat endüstrilerinde Çin ve Hindistan gibi ülkelerle rekabet etmek için ucuz işgücüne ihtiyaç duyuyor. Bu bakımdan Türkiye’nin “Avrupa’nın Çin’i olacağı” uzun süre dillendirildi. DİSK raporuna göre, Türkiye düşük ücretler ve uzun çalışma saatleri ile ucuz işgücünün sömürülmesi açısından gerçekten de “Avrupa’nın Çin’i” olma yolundadır (Disk-Ar 2010).

3. <https://www.youtube.com/shorts/pJruB8SntbE>.

4. Program doğum yapan kadınlara “doğum hediyesi”, artırılmış doğum izni, doğum sonrası kısmi süreli çalışma gibi teşviklerle doğum hızını artırmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

- Acar, F. ve G. Altunok (2013) The ‘Politics of Intimate’ at the Intersection of Neoliberalism and Neo-conservatism in Contemporary Turkey, *Women’s Studies International Forum*, 41: 14–23.
- Ak, F. (2019) Ekonomik Kriz/ Krizler ve LGBTIQ+ Bireyler, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 34(3): 229-241.
- Akkan, B. (2018) The Politics of Care in Turkey: Sacred Familialism in a Changing Political Context, *Social Politics: International Studies in Gender, State ve Society*, 25 (1): 72–91.
- Armstrong, P. ve H. Armstrong (1983) *Beyond Sexless Class and Classless Sex: Towards Feminist Marxism*, *Studies in Political Economy*, 10 (1): 7-43.
- Arruzza, C, T.Bhattacharya, ve N. Fraser (2019) % 99 İçin Feminizm: Bir Manifesto, Çev.: Utku Özmkas, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ASHB (2024a) Evlenecek Gençlerin Desteklenmesi Projesi, erişim tarihi: 10 Temmuz 2024, <https://www.aile.gov.tr/duyurular/evlenecek-genclerin-desteklenmesi-projesi-2-faz/>.
- ASHB (2024b) Aileyi Güçlendirme Vizyon Belgesi ve Eylem Planı.
- Bakker, I. (2003) Neo-liberal Governance and the Reprivatization of Social Reproduction: Social Provisioning and Shifting Gender Orders, I. Bakker ve S. Gill (der.) *Power, Production and Social Reproduction içinde*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 47-66.
- Bakker, I ve S. Gill (2003) *Ontology, Method, and Hypotheses*, I. Bakker ve S. Gill (der.) *Power, Production and Social Reproduction içinde*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 17-32.
- Bhattacharya, T (2017a) Introduction: Mapping Social Reproduction Theory, T. Bhattacharya (der.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression içinde*, Londra: Pluto Press, 1-21.
- Bhattacharya, T. (2017b) How Not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class, T. Bhattacharya (der.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*, Londra: Pluto Press, 68-94.
- Buğra, A. ve Ç. Keyder (2006) The Turkish Welfare Regime in Transformation, *Journal of European Social Policy*, 16 (3): 211–228.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024) Orta Vadeli Program (2025-2027).
- Coşar, S. ve M. Yeğenoğlu (2009) The Neoliberal Restructuring of Turkey’s Social Security System, *Monthly Review*, 60 (11): 36-49.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018) Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı, erişim tarihi: 2 Kasım 2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/22AileninveDinamik_Nufus_Yapisinin_Korunmasi_ProgramiBASKI.pdf.
- Disk-Ar (2010) Hizmet ve Ticaret Sektörlerinde İstihdam ve Reel Ücretler Raporu, erişim tarihi: 16 Mart 2024, <https://disk.org.tr/2010/10/turkiye-ucuz-emek-somurusunde-avrupanin-cinir21-olma-yolunda>.
- Elson, D. (2012) *Social Reproduction in the Global Crisis: Rapid Recovery or Long-Lasting Depletion?*, P. Utting, S. Razavi ve R. Varghese Buchholz (der.) *The Global Crisis and Transformative Social Change içinde*, New York: Palgrave Macmillan, 63-81.
- Engels, F. (2019) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev.: Erkin Özalp, İstanbul: Yordam.
- Ercan, F. (2002) *The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of the Turkish Economy*. N. Balkan ve S. Savran (der.) *The Ravages of Neo-liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey içinde*, New York: Nova Publications, 21-39.
- Ercan, F. ve Ş. Oğuz (2015) *From Gezi Resistance To Soma Massacre: Capital Accumulation and Class Struggle in Turkey*, *Sosyalist Register* 51 (2015): 114-135.
- Boratav, K., E. Yeldan ve A. H. Köse (2001) *Turkey: Globalization, Distribution and Social Policy, 1980–1998*, Working Paper no. 20, New York: CEPA Working Paper Series.
- Ferguson, S. (2016) *Intersectionality and Social-Reproduction Feminisms: Toward an Integrative Ontology*, *Historical Materialism*, 24 (2): 38-60.

- Ferguson, S. ve D. McNally** (2013) *Capital, Labour-Power, and Gender-Relations: Introduction to the Historical Materialism Edition of Marxism and the Oppression of Women*, Boston: Brill, xvii-xL.
- Gill, S. ve I. Bakker** (2006) *New Constitutionalism and the Social Reproduction of Caring Institutions, Theoretical Medicine and Bioethics*, 27: 35-57.
- Hamzaoğlu, O.** (2013) *Dünyada Sağlık Reformu Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm: Gerçekler ve Belgeleri*, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 28 (3): 172-180.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu** (2024), erişim tarihi: 10 Ekim 2024, <https://kadincinayetleriniurduracagiz.net/>.
- Kılıçtepe, Ş., Saluk, S. ve B. Mutlu** (2022) *Üreme Adaleti Perspektifinden Türkiye'de Üreme ve Doğurganlık Politikalarına Bakış, Feminist Tahayyül*, 3 (1): 39-72.
- Korkut, U. ve H. Eslen-Ziya** (2016) *The Discursive Governance of Population Politics: The Evolution of a Pro-birth Regime in Turkey, Social Politics*, 23 (4): 555-575.
- Kurtuluş Korkman, Z.** (2015a) *Politics of Intimacy in Turkey: Just a Distraction from 'Real' Politics*, *Journal of Middle East Women's Studies*, 12 (1): 112-121.
- Kurtuluş Korkman, Z.** (2015b) *Blessing Neoliberalism: Economy, Family, and the Occult in Millennial Turkey*, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2 (2): 335-357.
- Laslett, B. ve J. Brenner** (1989) *Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives*, *Annual Review of Sociology*, 15: 381-404.
- Luxton, M.** (2006) *Feminist Political Economy in Canada Feminist and the Politics of Social Reproduction*, K. Bezanson ve M. Luxton (der.) *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-liberalism içinde*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 11-45.
- Marx, K. ve F. Engels** (2013) [1844/45] *Alman İdeolojisi*, Çev. T. Ok ve O. Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Öniş, Z.** (2011) *Power, Interests and Coalitions: the Political Economy of Mass Privatisation in Turkey*, *Third World Quarterly*, 32 (4):707-724.
- Özkan, E.** (2014) *Domesticity of Neoliberalism: Family, Sexuality and Gender in Turkey*, İ. Akça, A. Bekmen, ve B. A. Özden (der.) *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony içinde*, Londra: Pluto Press, 174-187.
- Özvarış, Ş. B.** (2023) *Türkiye'de Üreme Sağlığı Hizmetlerinin Durumu: Son Yirmi Yılda Neler Değişti?*, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 38 (2): 145-153.
- Palriwala, R. ve Neetha, N.** (2012) *Between the State, Market and Family: Structures, Policies and Practices of Care in India*, S. Razavi ve S. Staab *Global Variations in the Political and Social Economy of Care içinde*, New York: Routledge, 176-201.
- Sears, A.** (2017) *Body Politics: The Social Reproduction of Sexualities*, T. Bhattacharya (der.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression içinde*, Londra: Pluto Press, 171-192.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A. ve D. S'wiatek**, (2010) *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*, John Wiley ve Sons Ltd. Publication.
- Stevano, S., A. Mezzadri, L. Lombardozzi ve H. Bargawi** (2021) *Hidden Abodes in Plain Sight: the Social Reproduction of Households and Labor in the COVID-19 Pandemic*, *Feminist Economics* 27 (1-2): 271-287.
- Şahin, F.** (2013) *Evlilik Kredisi Kimlere Verilecek? Bursada Bugün*, 01.11.2013, erişim tarihi: 12 Mart 2024, <https://m.bursadabugun.com/haber/evlilik-kredisi-kimlere-verilecek-311336.html>.
- Toksöz, G.** (2016) *Transition from 'Woman' to 'Family': An Analysis of AKP Era Employment Policies from a Gender Perspective*, *Journal Für Entwicklungspolitik*, 32 (1/2): 64-83.
- TÜİK** (2024a) *İstatistiklerle Yaşlılar 2023*, erişim tarihi: 08 Mayıs 2024, <https://rb.gy/r7kbju>.
- TÜİK** (2024b) *Türkiye Yaşlı Profili Araştırması 2023*, erişim tarihi: 11 Mayıs 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Yasli-Profil-Arastirmasi-2023-53809>.
- TÜİK** (2024c) *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2023*, erişim tarihi: 13 Mayıs 2024, <https://shorturl.at/oUX01>.
- TÜİK** (2023a) *Doğum İstatistikleri 2022*, erişim tarihi: 21 Şubat 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673>.
- TÜİK** (2023b) *İstatistiklerle Aile 2022*, erişim tarihi: 27 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Family-2022-49683>.
- Yaman, M.** (2024) *Sermaye ve Ataerki Karşısında Kadın Emegi Kadın Bedeni*, 20.10.2024, <https://sendika.org/2024/10/sermaye-ve-ataerki-karsisinda-kadin-emegi-kadin-bedeni-713461>.
- Yaman, M.** (2020) *Toplumsal Yeniden Üretim: Birleşik Bir 'Feminist' Teori? Praksis*, 53: 9-39.
- Yaman, M.** (2021) *Toplumsal Yeniden Üretim, Feminist Bellek*, erişim tarihi: 20 Mart 2024, <https://feministbellek.org/toplumsal-yeniden-uretim>.
- Yazıcı, B.** (2012) *The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey*, *Anthropological Quarterly*, 85 (1): 103-140.
- Yeldan, E.** (2005) *Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results - Report Submitted to Economic Policy Institute, Washington*.
- Yılmaz, Z.** (2015) *Strengthening the Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism*, *Turkish Studies*, 16 (3): 371-390.
- Young, B.** (2003) *Financial Crises and Social Reproduction: Asia, Argentina and Brazil*, I. Bakker ve S. Gill (der.) *Power, Production and Social Reproduction içinde*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 103-124.
- Zencir, M.** (2021) *Yeni Değerlenme Alanı Olarak Sağlık Hizmetlerinin Sermayeleşmesi*, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 36 (1):35-46